

Φιλοσοφικές μεσολαβήσεις

του ΣΠΥΡΟΥ Α. ΜΟΞΧΟΝΑ

Γεράσιμος Βώκος: *Η γραφομηχανή: Εισαγωγή στις Σκέψεις του Πασκάλ*. Αθήνα, εκδ. Νήσος, 1997. 141 σελς.

Σ ' ένα δοκίμιο του *Περί της τέχνης της πειθούς*, ο Πασκάλ θέτει το ακόλουθο ερώτημα σχετικά με την ανάγνωση ενός βιβλίου: «Μα πιστεύουμε αλήθεια ότι δύο άνθρωποι που έχουν διαβάσει και αποστηθίσει το ίδιο βιβλίο το κατανοούν εξίσου, όταν ο ένας γνωρίζει και κατανοεί όλες του τις αρχές, τη δύναμη των συμπερασμάτων, τις απαντήσεις σε όλες τις ενδεχόμενες αντιρρήσεις, την αρμονική διάταξη του όλου έργου· ενώ για τον άλλο το βιβλίο παραμένει μια γλώσσα νεκρή, σπόροι, που μπορεί οι ίδιοι να έδωσαν τόσο γόνιμα δέντρα, αλλά μένουν στεγνοί και άκαρποι στον άγονο νου που μάταια τους απορρόφησε.» Στη ρητορική αυτή ερώτηση ο Πασκάλ έχει ήδη δώσει την απάντηση: «Υπάρχει τεράστια διαφορά ανάμεσα σε όμοιες λέξεις, ανάλογα με τα συμφραζόμενα και τις περιστάσεις που τις περιβάλλουν». Για να προσθέσει λίγο παρακάτω: «ακόμα και οι ίδιες σκέψεις καμιά φορά αναπτύσσονται τελείως διαφορετικά σε άλλους παρά στο συγγραφέα τους: άγονες στο φυσικό τους περιβάλλον, εύφορες όταν μεταφυτεύονται».

Μ' ένα από τα πιο εύφορα βιβλία στην ιστορία της φιλοσοφίας, τις *Σκέψεις* του Πασκάλ, καταπιάνεται ο Γεράσιμος Βώκος στο δοκίμιο του *Η Γραφομηχανή*. Οι *Σκέψεις* περιλαμβάνουν μεγάλο αριθμό αυτόγραφων σημειώσεων που κατέλιπε ο Πασκάλ και γράφτηκαν τα τελευταία χρόνια της ζωής του, όταν ο Γάλλος φιλόσοφος ήταν βαριά άρρωστος. Στο μεγαλύτερο μέρος τους προορίζονταν για ένα βιβλίο που σχεδίαζε να γράψει, μια απολογία της χριστιανικής διδασκαλίας. Οι περισσότερες από τις σημειώσεις αυτές διασώθηκαν σε μικρά κομμάτια χαρτί, που φέρουν έντονα τα σημάδια της καιιογραφίας, των δισταγμών, της σωματικής εξασθένησης. Βρέθηκαν ταξινομημένα σε δεσμίδες, δεμένα με χοντρή κλωστή. Η πρώτη έκδοση του 1670, γνωστή και ως έκδοση του Port Royal, προειδοποιώντας για τον παράδοξο τρόπο γένεσης αυτού του βιβλίου, ενσωματώνει το όνομα του συγγραφέα στον τίτλο: *Σκέψεις του κ. Πασκάλ για τη θρησκεία και μερικά άλλα θέματα*. Από την πρώτη έκδοση, μέχρι και τις μέρες μας, μας πληροφορεί ο Γ.Β., «καμιά από τις εκδόσεις των *Σκέψεων* δεν κατόρθωσε να θεωρηθεί οριστική, παρά τις προσπάθειες και τον μόχθο τριών και πλέον αιώνων έρευνας» (σ. 32)· συνοψίζει δε τους λόγους αυτής της αποτυχίας ως εξής: «η αναγκαστική και οριστική απουσία του συγγραφέα ανέθεσε το έργο του μετασχηματισμού του χειρογράφου σε βιβλίο στον αναγνώστη, ο οποίος με τον τρόπο αυτό συναιρεί στο πρόσωπό του τον ρόλο του συγγραφέα και του εκδότη ... Όλοι οι εκδότες των χειρογράφων και όλοι οι αναγνώστες των *Σκέψεων* βρίσκονται συνεχώς σε αναζήτηση του βιβλίου που [ο Πασκάλ] σχεδίαζε να γράψει· και τα βιβλία που γράφτηκαν για το ανύπαρκτο βιβλίο είναι αναρίθμητα» (σ. 40, 42).

Το μεγαλύτερο μέρος του δοκιμίου του Γ.Β. καταλαμβάνει το δεύτερο κεφάλαιο (με τίτλο *Οι Σκέψεις*) το οποίο εξιστορεί το εκδοτικό πρόβλημα του ανύπαρκτου αυτού βιβλίου. Σαν ένα διπλό κάτοπτρο, το κεφάλαιο αυτό περιστοιχίζεται από δύο μικρότερα που φέρουν τους ομόθεμους τίτλους *Η αριθμομηχανή* και *Η γραφομηχανή*. Το πρώτο

ασχολείται με την παρουσία ση από τον Πασκάλ μιας αριθμομηχανής δικής του επινόησης και θέτει το ζήτημα της σχέσης ανάμεσα στο πρωτότυπο και τα αντίγραφα του. Στην προκειμένη περίπτωση η αξία του πρωτοτύπου κάθε άλλο παρά μειώνεται από την ύπαρξη αντιγράφων· απεναντίας, η ύπαρξη λειτουργικά ισοδύναμων ή και βελτιωμένων αντιγράφων πιστοποιεί την αξία της αρχικής εφεύρεσης. (Ας υπενθυμίσουμε ότι με την εφεύρεσή του αυτή ο Πασκάλ θεωρείται ένας από τους προδρόμους της νεότερης επιστήμης της πληροφορικής.) Επιπλέον, η γνώση του μηχανισμού και του τρόπου κατασκευής ουδόλως απασχολεί τους χρήστες της μηχανής· αυτούς τους ενδιαφέρει αποκλειστικά να λειτουργεί η μηχανή, να εκτελεί δηλ. τις πράξεις της αριθμητικής. Η τεχνική γνώση είναι ειδική γνώση που αφορά τους κατασκευαστές, τους παραγωγούς αντιγράφων, οι οποίοι, δουλεύοντας σύμφωνα με τις οδηγίες του εφευρέτη, λειτουργούν ως μεσολαβητές μεταξύ εφευρέτη και κοινού.

Τις ιδέες αυτές για τη σχέση πρωτοτύπου-μεσολαβητών-αντιγράφων μεταφέρει ο Γ.Β. και στην εξήγηση των *Σκέψεων*. Και οι *Σκέψεις* του Πασκάλ λειτουργούν σαν μια μηχανή—μια *γραφομηχανή*— που μπορούν να παραγάγουν άπειρα αντίγραφα, τα «αντίγραφα» που ο εκδότης-αναγνώστης δημιουργεί ανασυνθέτοντας τη διάταξη και το περιεχόμενο του «πρωτοτύπου». Η αποτυχία των εκδοτών των *Σκέψεων* οφείλεται ακριβώς στην υποτίμηση των αντιγράφων, στην αναζήτηση του ενός και μοναδικού πρωτοτύπου—όχι στις σημειώσεις που έγραψε ο Πασκάλ αλλά στο βιβλίο που θα έγραφε με βάση αυτές τις σημειώσεις και το οποίο δεν υπάρχει.

Το τελευταίο κεφάλαιο της *Γραφομηχανής*, οι *Ερμηνείες*, αποτελεί, θα λέγαμε, πόρισμα (με τη μαθηματική έννοια) των προηγούμενων. Παρουσιάζει δύο από τις γνωστότερες ερμηνείες των *Σκέψεων*, του Léon Brunschicg και του Lucien Goldmann, των οποίων το βασικό χαρακτηριστικό, στη συγκριτική προοπτική που διανοίγει η ανάγνωση του βιβλίου, είναι ακριβώς ότι, παρά την όποια τεκμηρίωσή τους, οι ερμηνείες αυτές είναι εντελώς διαφορετικές ή και αντίθετες. Αποτελεί δευτερεύον ζήτημα το κατά πόσο οι ερμηνείες αυτές είναι και αβάσιμες. Ο Γ.Β. δείχνει σε τι ακρότητες οδηγεί η αναζήτηση της δήθεν αυθεντικής σκέψης του Πασκάλ και εκθέτει με συγκαλυμμένη, απρόσωπη ειρωνεία την πεποίθηση των ερευνητών ότι έχουν οι ίδιοι οριστικά εκφράσει αυτά που ο Πασκάλ ήθελε να πει. Ο ίδιος ο Γ.Β., επιχειρώντας να εξηγήσει τον κανόνα, το μέτρο, τον μηχανισμό όλων των δυνατών ερμηνειών, δεν επιχειρεί μία ακόμα ερμηνεία των *Σκέψεων*· έτσι, κατά φαινομενικά παράδοξο τρόπο, χωρίς να τα ερμηνεύει, χωρίς καν ν' αναφέρεται σ' αυτές, και με τις ελάχιστες αναφορές στα ίδια τα κείμενα, η περιεκτική τούτη *Εισαγωγή στις Σκέψεις του Πασκάλ* δείχνει τη μεγαλύτερη δυνατή προσήλωση στο γράμμα και το πνεύμα των *Σκέψεων*.

Θεωρώ προσόν του βιβλίου ότι το ζήτημα της ανάγνωσης το θέτει απαλλαγμένο από θεωρητικές προσποιήσεις. Η ελληνική μηρυναστική κουλτούρα συνηθίζει την κατάποση μεγάλων δόσεων ανεφάρμοστης θεωρίας. Δεν θα βρούμε πάντως στο βιβλίο του Γ.Β. περιλήψεις των θεωριών της πρόσληψης, της ερμηνευτικής ή της σημειωτικής των κειμένων, ούτε περισπούδαστες γενικεύσεις περί πολυφωνικότητας και δια-λογικότητας. Η ίδια η εκδοτική ιστορία των *Σκέψεων* καθοδηγεί τη θεωρία της ανάγνωσης που μας προτείνει ο Γ.Β. Όπως άλλωστε ο ίδιος επισημαίνει, «οι εφησυχαστικές ενότητες που συνιστούσαν ο συγγραφέας και το έργο του έχουν ήδη αναιρεθεί στην πράξη στην περίπτωση των *Σκέψεων*, ούτως ώστε το θεωρητικό πρόβλημα του συγγραφέα και του έργου, το ερώτημα δηλαδή 'τι είναι ένας συγγραφέας;' να τίθεται υπό την τεχνική μορφή της έκδοσης ενός βιβλίου». Σεβόμενος τον αφηγηματικό ιστό που διατρέχει το εκδοτικό και ερμηνευτικό πρόβλημα των *Σκέψεων*, ο Γ.Β. κατορθώνει να γράψει ένα φιλοσοφικό

βιβλίο με μυθιστορηματική πλοκή, που κρατάει αμείωτο το ενδιαφέρον του αναγνώστη.

Δύο γενικότερα ζητήματα θέτει η εξιστόρηση του Γ.Β. Το πρώτο αφορά την αποσπασματικότητα των *Σκέψεων* και το αφοριστικό τους ύφος. Η αποσπασματικότητα του συγγραφέα και του έργου, η οριστική αποσύνθεση και ανασύνθεσή τους στη διαδικασία της ανάγνωσης, καθιστά τις *Σκέψεις* ένα άλλου είδους πρωτότυπο που εγκαινιάζει, ηθελημένα ή αθέλητα, μια σειρά αντιγράφων που συγκροτούν πλέον ένα αυτόνομο λογοτεχνικό είδος στην ιστορία της φιλοσοφίας, το είδος του *αφορισμού*. Δημιούργημα των Νέων Χρόνων, το είδος αυτό καλλιέργησαν κορυφαίοι φιλόσοφοι, όπως ο Νίτσε και ο Βιτγκενστάιν. Η ειρωνεία που διαπερνά τα έργα τους, η πύκνωση των σημασιών που τα χαρακτηρίζει, η πολλαπλότητα των ερμηνειών που τους έχουν δοθεί, συχνά παρά τις ρητές προειδοποιήσεις των ίδιων ενάντια στην ευκολία της ερμηνείας, καθώς και η τεράστια επίδραση που άσκησαν στη νεότερη σκέψη είναι ζητήματα που δεν αποσυνδέονται από τον ενίοτε αποσπασματικό και πάντοτε αφοριστικό χαρακτήρα των κειμένων τους.

Το δεύτερο ζήτημα αφορά την τεράστια σημασία της μεσολάβησης στην ερμηνεία και την καθιέρωση των φιλοσοφικών ιδεών. Αν στη *Γραφομηχανή* ο Γ.Β. εξετάζει τον διαμεσολαβητικό ρόλο των εκδοτών, στο προηγούμενο (και εξαντλημένο) βιβλίο του *Φιλοσοφία και εκπαιδευτική πολιτική* (Αθήνα: εκδ. Λωτός, 1987) αποκαλύπτει τη μεσολαβητική λειτουργία του εκπαιδευτικού συστήματος. Αποδεικνύει εκεί ότι ο τρόπος που κατανοείται ακόμα και σήμερα, και όχι μόνο στη Γαλλία, η φιλοσοφία του Καρτέσιου οφείλεται, σε μεγάλο βαθμό, στον τρόπο εισαγωγής της στο εκπαιδευτικό σύστημα, το οποίο αναδεικνύεται έτσι σε κατεξοχήν διαμεσολαβητικό μηχανισμό ανάμεσα στο πρωτότυπο έργο και τους αποδέκτες του. Συγκρίνοντας τα δύο βιβλία θα λέγαμε ότι για τον Γεράσιμο Βώκο, καθηγητή της Ιστορίας της Φιλοσοφίας στο Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, ο σκοπός της Ιστορίας της Φιλοσοφίας δεν είναι βέβαια να εκθέτει απλώς με χρονολογική σειρά τις ιδέες και τα «κατορθώματα» των φιλοσόφων ούτε εξαντλείται στη διερεύνηση των παραγόντων, κοινωνικών και πολιτισμικών, που προηγούνται της έκφρασης των φιλοσοφικών ιδεών· σκοπός της είναι κυρίως να εκθέσει, να ξεσκεπάσει δηλαδή, τους μεσολαβητικούς μηχανισμούς με τους οποίους επιχειρείται η κατανόηση, η αναπαραγωγή και ο προσεταιρισμός των φιλοσοφικών ιδεών.